

A KORA KÖZÉPKORI KONTINUITÁS KÉRDÉSE A VISEGRÁDI KÉSŐCSÁSZÁRKORI ERŐDBEN A LEGÚJABB RÉGÉSZETI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

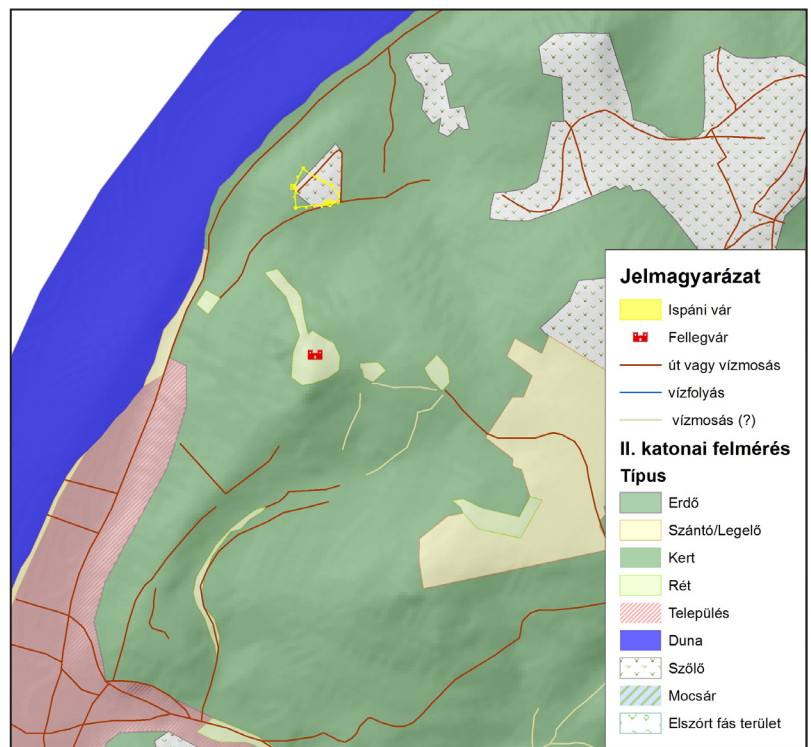
BUZÁS GERGELY – BORUZS KATALIN – MERVA SZABINA – TOLNAI KATALIN

A visegrádi Sibrik-domb római eredetű középkori vára a magyar államalapítás korának kiemelkedő emléke, egyben egy olyan régészeti lelőhely, amelyen kiválóan tanulmányozhatók a későcsászárkortól a 11. század végéig tartó időszakban a római és a kora középkori kontinuitás kérdései. A korábbi régészeti feltárások során már ismertté vált a 4. századi római erőd és az abból kialakított kora-Árpád-kori ispáni vár, ám e középkori erődítmény létrejöttének korát és körülményeit nem ismertük, valamint megoldatlan volt az először 1009-ben említett nyugati szláv Visegrád helynév eredete is. Bár a lelőhely eddig is a jobban kutatott korai megyeközpontok közé tartozott, még így is számos további lehetőséget rejtett magában az államalapítás kori ispáni központok megismerése terén. Ezekben a területeken jelent áttörést az új kutatási program, amely számos tudományterület eredményeit felhasználva keresi a választ ezekre a kulcsfontosságú kérdésekre.

A SIBRIK-DOMB KUTATÁSTÖRTÉNETE

A visegrádi Sibrik-domb régészeti kutatása az 1950-es években kezdődött előzetes terepbejárásokkal. A feltárások Soproni Sándor vezetésével indultak meg, melyek során sikerült azonosítani az itt állt római erőd és a belőle kialakított középkori vár alaprajzát és meghatározni építésének idejét.¹ Az 1970-es években újabb ásatásokat végeztek Soproni Sándor és Szőke Mátyás vezetésével, amelyek főként a tábor nyugati oldalára koncentráltak, ahol az egykori kapuzatot lehetett sejteni, valamint sor került a vár délnyugati részének kutatására is.² 1985-ben, majd Gróf Péter vezetésével 2009-ben a várban leletmentő ásatás zajlott.³

2013 nyarán kezdődtek meg az újabb ásatások e tanulmány szerzőinek vezetésével.⁴ A kutatás a korábbi évek geofizikai felméréseire épült. Ilyen típusú

1. kép: Visegrád térképe a lelőhellyel (Tolnai Katalin)

¹ Soproni Sándor: A visegrádi római tábor és középkori vár. *Archaeológiai Értesítő* 81 (1954), 49–54.

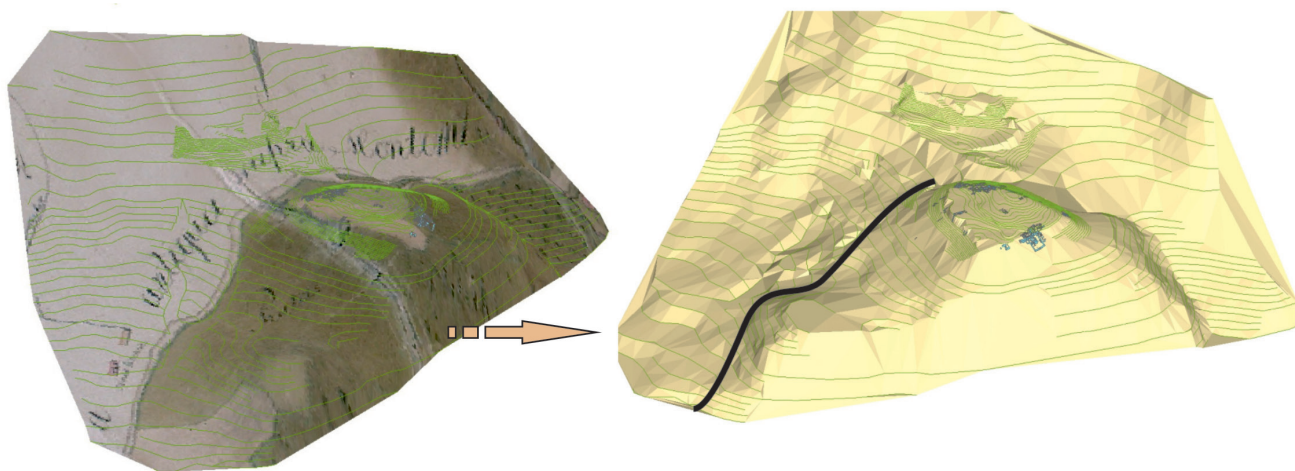
² Szőke Mátyás: A visegrádi várispánsági központ kutatása. *Dunakanyar* 1980/2.

³ A korábbi kutatások legfontosabb eredményeit Tolnai Katalin foglalta össze, és elvégezte a feltárt részek helyének beazonosítását, a régészeti megfigyelések újraértékelését. A feltárások részletes leírását alaprajzzal ld. Tolnai Katalin: A Visegrád-Sibrik dombon feltárt maradványok története. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2013. <http://archeologia.hu/content/archeologia/179/sibrik-tolnai.pdf>

⁴ Buzás Gergely: A visegrádi ispáni vár régészeti kutatása. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2013. <http://archeologia.hu/content/archeologia/216/buzas-gergely.pdf>

2. kép: Visegrád-Várkert és a Sibrik-domb légi felvétele (fotó: Pazirik Kft.)

3. kép: A Sibrik-domb és környezetének terepmodellje (Tolnai Katalin)

4. kép: A 2013-as Sibrik-dombi ásatás légi felvétele (fotó: Pazirik Kft.)

Buzás G. et al. • A kora középkori kontinuitás kérdése a visegrádi későcsászárkori erődben

vizsgálatokat már ezt megelőzően is végeztek a több mint 4000 m² nagyságú területen, legutóbb földradaros és magnetométeres felmérést 2010-ben.⁵ A mérések több, épületként értelmezhető anomáliát is jeleztek az erőd belsejében, a 2013. évi feltárás ezeket a geofizikai felmérés alapján azonosított objektumokat célozta meg.

A SIBRIK-DOMB TÖRTÉNETE A KORÁBBI ÁSATÁSOK ALAPJÁN

A Sibrik-dombon elhelyezkedő egykori római tábor alaprajza szabálytalan, a domb alakját követi. Építése a Kr. u. 320-as évekre tehető, ekkor három legyező alakú sarok-, és tizenegy U-alakú oldaltorony kialakítására került sor. Az ehhez az épületegyütteshez tartozó kapu helye egyelőre még nem tisztázott. II. Constantius uralkodása (337–361) idején a nyugati oldal középső tornyát visszabontották az alapozás szintjéig, és a helyén kettős kaput alakítottak ki. I. Valentinianus császár (364–375) uralkodása alatt a befalazott kapu elé egy négyzetes tornyot emeltek. Az erőd három oldalát védte csak kettős árok (*fossa*), a negyediken a meredek terep miatt erre nem volt szükség. Belterületét csak gyéren építették be. Eddig három olyan ház került napvilágra, amelyeket az erőd főfalához építettek, valamint egy olyan, amely a tábor belsejében állt, és egy utca választotta el a fal menti épületsortól. A falak között a *Notitia dignitatum*, a 4. század végéről származó római hivatali jegyzék szerint az *auxilia Ursarensia* állomásozott. Erre vonatkozó közvetlen régészeti adat azonban nem került elő, mivel a feltárásból eddig csak a *legio II Adiutrix* és *Terentius dux* bélyeges tégláit ismerjük. A római kor végén új népesség költözött ide, akik földbe mélyített házaikat a védelmet nyújtó falak között húzták fel.

A korábbi régészeti kutatások kimutatták, hogy a római erőd területét a magyar államalapítás korában újra használatba vették. Az I. Valentinianus kori nagy toronyból lakótornyot alakítottak ki, amelynek pusztulását egy Szent László pénz keltezte. A kora középkor egy közelebről nem meghatározható időszakában átépítették a saroktoronyok egy részét is, az erőd belső területének délkeleti részén pedig egy kis, kőalapozású házat emeltek. Ez utóbbi helyére később egy nagyméretű, kétosztatú kőpalota került. A váron kívül, attól délkeletre egy két periódusú templom és mellette egy nagy kiterjedésű, 11. századi temető került elő. A templom második periódusát a temető pénzleletei (Salamon király és Géza herceg veretei), valamint a gazdag kőfaragvány- és freskóanyag a 11. század közepére keltezték. A vár alatt elterülő Várkert-dűlőben egy település földbe mélyített házainak maradványait, a település templomát, valamint az azt körülvevő temető sírjait és az I. András alapította monostor maradványait sikerült azonosítani.

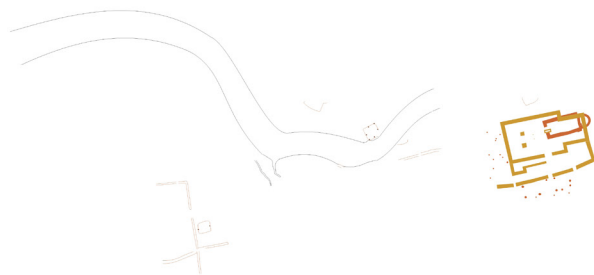
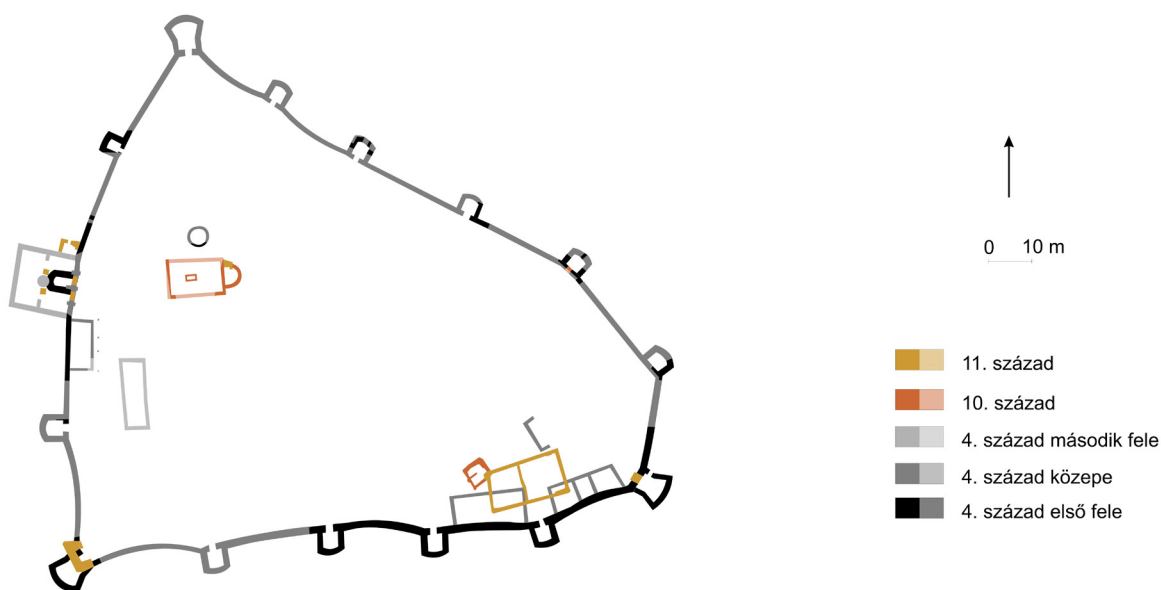
A SIBRIK-DOMB ÚJABB KUTATÁSAINAK EREDMÉNYEI

A 2010-ben végzett földradarvizsgálatok alapján egy újabb épülettel is számolni lehetett a vár belsejében, amely a 2013-as ásatás során egy félköríves szentélyű középkori templomnak bizonyult. Az épület északi oldalán egy olyan sír került elő, amely a lelőhely értelmezése szempontjából különös jelentőséggel bír. Az elhunyt mellé helyezett ónkehely (*13. kép*) és patena arra engedett következtetni, hogy egy egyházi személy temetkezéséről van szó. A templom hajójának közepén egy falazott sírt találtunk, amelyből csak egy ujjperc és egy aranygyűrű (*12. kép*) került elő, az eltemetett maradványait később exhumálták. A templomtól északra egy nagyméretű, falazott, római ciszternát is feltártunk.

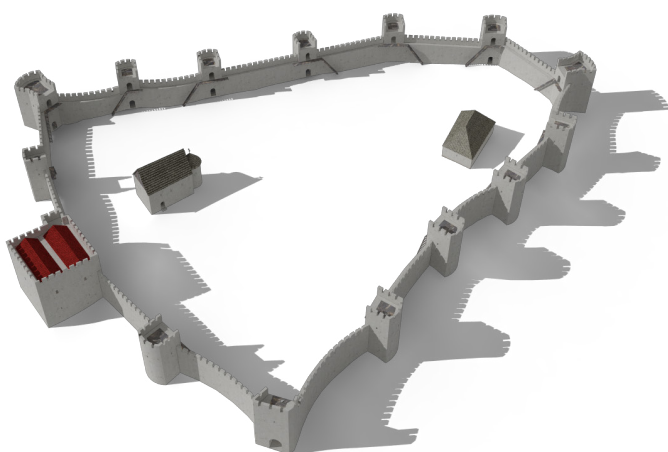
Az ispáni várban 2013-ban végzett ásatás olyan új eredményeket is hozott a vár építéstörténetének kronológiájával kapcsolatban, amely összecseng a domb alatt elterülő Visegrád-Várkert-dűlő lelőhelyen feltárt település időrendjével kapcsolatos megállapításokkal is. A korábbi kutatások alapján ugyanis idáig nem volt nyilvánvaló, hogy Visegrádon lett volna élet a 10. századot megelőzően, a 8–9. században. A Visegrád-Várkert-dűlőn kutatott település feldolgozásával bizonyítást nyert, hogy már a késő avar korban lakták, és a vár újonnan feltárt területén is sikerült a rétegtani megfigyelések és a leletanyag alapján azonosítani az egykorú horizontot. A 8–9. századi időszak emlékét a templom szentélye alatt

⁵ A felmérést Dr. Falko Daim (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) és Dr. Feld István (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet) közti együttműködésben, a *Reiterkrieger-Burgenbauer. Die frühen Ungarn und das Deutsche Reich vom 9. bis zum 11. Jahrhundert* elnevezésű projekt keretében az Archeo Prospections® munkatársai végezték, Sirri Seren (Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik) vezetésével.

Buzás G. et al. • A kora középkori kontinuitás kérdése a visegrádi későcsászárkori erődben

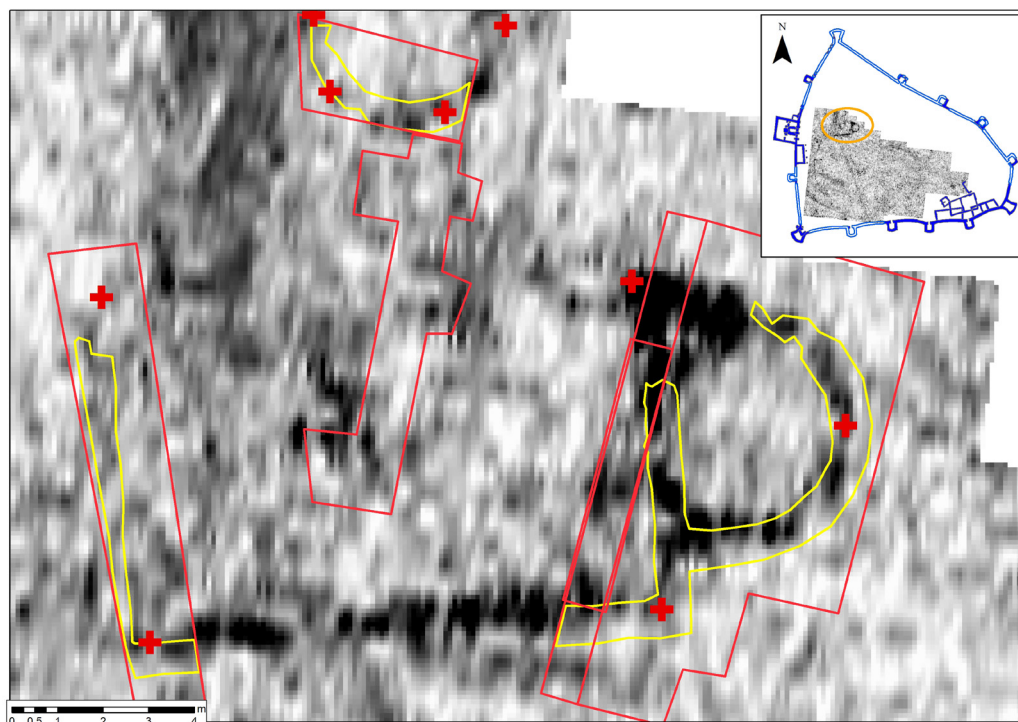
5. kép: Az ispáni vár és környezetének alaprajza az egyes építési periódusok jelölésével (Buzás Gergely)

6. kép: Az ispáni vár rekonstrukciója (Buzás Gergely – Pazirik Kft.)

7. kép: A vár lakótornyának feltárása (Szőke Mátyás)

8. kép: A vártemplom földradaros felmérése és a 2013-as ásatás szelvényei
(Archeo Prospections® – Tolnai Katalin)

előkerült paticsos falú, cölöpszerkezetes struktúra alapárka őrzi, melynek keltezését 8. század második feléből – 9. század elejéről származó bronzsarkantyú erősíti (*11. kép*).⁶ A kora középkori rétegek abszolút kronológiáját radiokarbon keltezési módszerrel is ellenőriztük.⁷ Három, a fent említett korai horizonthoz tartozó telepnyomból származó mintát vizsgáltattunk, és az eredmények a régészeti keltezéssel kombinálva meggyőzően valószínűsítik a 8. századi eredetet.⁸ Az ennél későbbi horizontot, amelyet a templom és a kehellyel ellátott papi sír képvisel, a radiokarbon adatok tükrében a legnagyobb valószínűséggel a 10. századra datálhatjuk, szem előtt tartva, hogy csekély valószínűséggel ugyan, de teljes bizonyossággal a 11. század eleji keltezés sem zárható ki.⁹ Az eredmények értelmében a feltárt kőtemplom egy, hazánkban idáig egyedülálló korai emléke a 10. század második felében a magyarok között meginduló keresztény térítésnek, amelyre eddig nem rendelkezünk régészeti adatokkal.

A honfoglalás kora és a magyar államalapítás történeti körülményeinek ismerete szempontjából fontos kérdés, hogy beszélhetünk-e a Kárpát-medencében 9–10. századi településkontinuitásról. A

⁶ Kind, Thomas: Westliche Einflüsse auf der östlichen Balkanhalbinsel im Spiegel der früh- und hochmittelalterlichen Reitausrüstung. In: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium: Heirs of the Roman West (Millennium Studien/Millennium Studies)*, vol. 1, ed. Henning, J. (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007), 543–612.

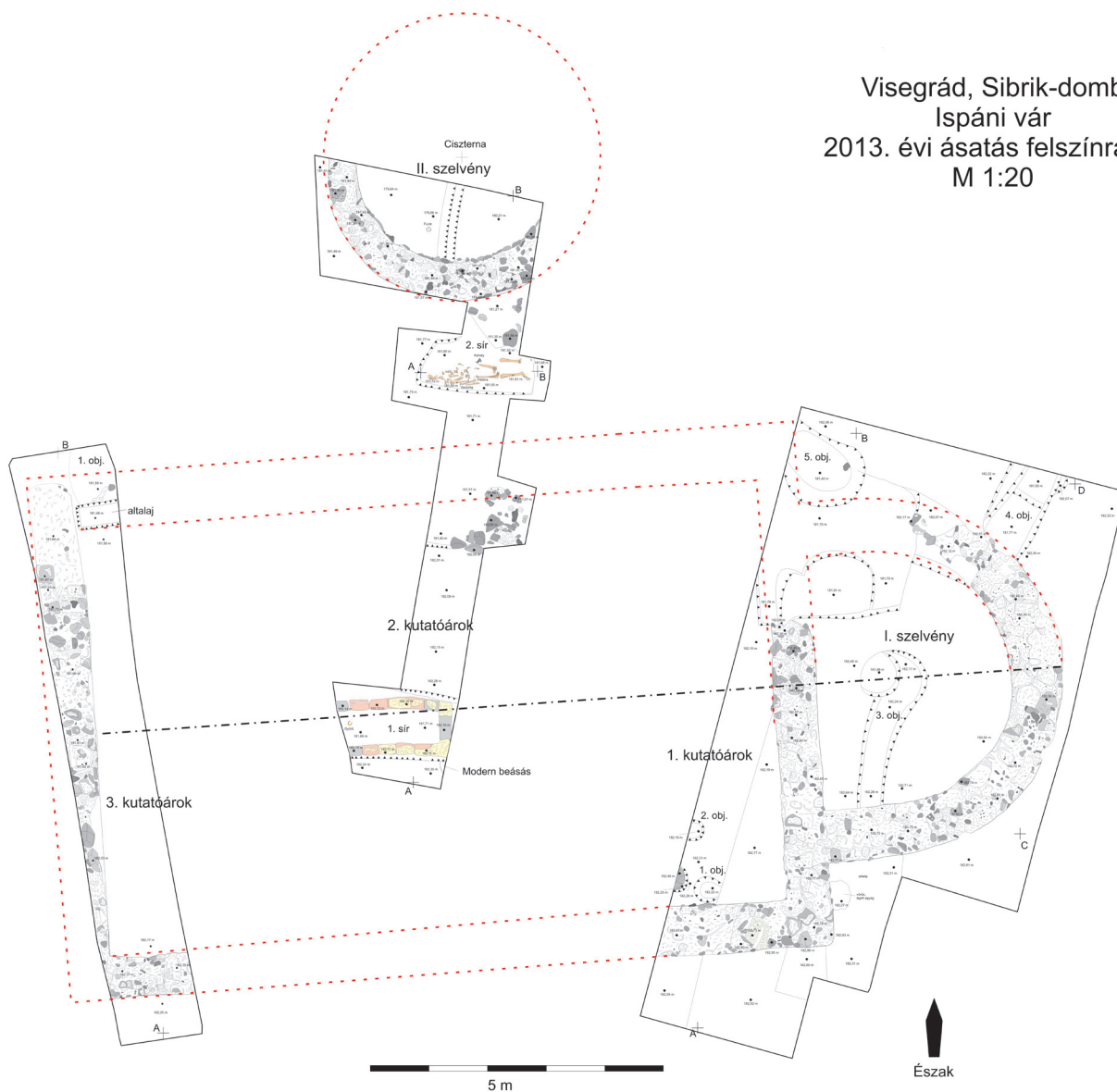
⁷ A C-14 vizsgálatokért Molnár Mihály (MTA ATOMKI HEKAL, AMS laboratórium) felelős. A vizsgálat a NK 104533. számú OTKA keretében valósult meg. (*Az átalakulás évszázadai – települési struktúrák, települési stratégiák a Kárpát-medence központi részein a 8-11. században*. Vezető kutató: Takács Miklós.)

⁸ A három minta 1 szigmás adatai meglehetősen egységesek, így a legvalószínűbb intervallum: cal AD 683- cal AD 771 (a minta kódja: DeA-3319), cal AD 667- cal AD 767, (a minta kódja: DeA-3320), cal AD 686 – cal AD 771 (a minta kódja: DeA-3486).

⁹ Az 1 szigmás eredmény: cal AD 900 – 920, 960 – 1020, 2 szigmás eredmény: cal AD 895 – 1017. (A minta kódja: DeA-3955). A templomba temetett egyénből vett minta 1. szigmás eredménye: cal AD 900 – 990, 2 szigmás eredménye: cal AD 892 – 1011. (A minta kódja: DeA-3944.) Mindennek értelmében, a papi sír esetében 7,5 %, a templomba temetett egyén esetében mindössze 1,8 % annak az esélye, hogy a halottat a 11. század elejére keltezzük. Nagy valószínűséggel mindkét egyed a 10. század folyamán halt meg. A módszer kapcsán lásd Molnár, M. – Janovics, R. – Major, I. – Orsovics, J. – Gönczi, R. – Veres, M. – Leonard, A.G. – Castle, S.M. – Lange, T.E. – Wacker, L. – Hajdas, I. – Jull, A.J.T.: Status report of the new AMS 14C sample preparation lab of the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (Debrecen, Hungary). *Radiocarbon* 55/2–3 (2013), 665–676; Molnár, M. – Rinyu, L. – Veres, M. – Seiler, M. – Wacker, L. – Synal, H.-A.: EnvironMICADAS: a mini 14C AMS with enhanced Gas Ion Source Interface in the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (HEKAL), Hungary. *Radiocarbon* 55/2–3 (2013), 338–344.

9. kép: A vártemplom feltárt szentélye

Visegrád, Sibrik-domb
Ispáni vár
2013. évi ásatás felszínrajza
M 1:20

10. kép: A vártemplom ásatási alaprajza (rajz: Loki Róbert)

11. kép: Bronzsarkantyú a vártemplom alatti alapárok betöltéséből

12. kép: Aranygyűrű a vártemplom falazott sírjából (fotó: Buzás Gergely)

13. kép: 10. századi ónkehely maradványa a papi sírból és 3D rekonstrukciója (SziMe 3D AR)

visegrádi lelőhelyek remek lehetőséget nyújtanak ennek vizsgálatára. Általánosságban elmondható, hogy a kerámia-kronológia egyelőre nem teszi lehetővé a helyben talált néesség a honfoglalás korát túlélő telepeinek azonosítását, s a 9–10. századi Kárpát-medence sokszínű néességét tekintve az etnikum meghatározása sem végezhető el pusztán régészeti megfigyelések alapján. Visegrád korai története kapcsán azonban, tekintettel a szerencsés kutatási adottságokra, erős feltételezéssel élhetünk. Az 1009-es írott forrásban dokumentált, kétségtelenül nyugati szláv *Vyssegrad* helynév ugyanis összeegyeztethető az új eredményekkel. A feltárt korai, 8–9. századi jelenségek ez esetben régészeti hátteret szolgáltathatnak a település névadóinak etnikai meghatározásához. Ennek tükrében tehát valószínűsíthető az itt élő szláv néesség kora Árpád-kori továbbélésének lehetősége.

Mindezek mellett az új Sibrik-dombi kutatások izgalmas kérdéseket vetnek fel a korai magyar államszervezet működésével kapcsolatban is. A veszprémi püspökség 1009-es adománylevelében megkezdőpontként említett Visegrád vára az első dokumentált ispáni központok közé tartozik Magyarországon, így feltárása a korai ispánságok jobb megismerését teszi lehetővé. A vártemplom belsejében előkerült falazott sír ezért különösen érdekes értelmezési lehetőségeket vet fel. Az elhunyt csontjait exhumálták ugyan, egy ujjperc és egy aranygyűrű azonban a sírban maradt, és fontos adalékként szolgál a régészeti elemzéshez. A sír helyzete és kialakítása, valamint az aranygyűrű arra vall, hogy az ide temetett személy kiemelkedő jelentőséggel bírt. Ezt támasztja alá az is, hogy maradványait később kiemelték a sírgödörből. A temetkezés feltűnő hasonlóságot mutat azzal a sírcsoporttal, amely a váron kívüli templom második, 11. század közepi periódusához tartozott. Ennek a templomépületnek a közepén is előkerült egy falazott sír, amelyből később kiemelték a csontmaradványokat. A sírgödör a mérete alapján valószínűleg eredetileg sem egy teljes emberi test, hanem csak csontok elhelyezésére szolgált. A templom déli oldalterében pedig egy, a temető többi sírjától antropológiailag is jól elkülönülő, valószínűleg egymással rokonságban álló csoport aranygyűrűvel eltemetett halottai kerültek elő. Feltételezzük, hogy ezek a sírok, a vártemplom exhumált sírjával együtt, a visegrádi vár ispáni családjának 11. századi tagjait fogadták be. Amennyiben feltételezésünk a későbbi vizsgálatok során helyesnek bizonyul, ez új fényt vetne a 11. századi vármegyerendszer jelenleg alig ismert működésére. A 11. század végétől megszorodó írott forrásaink szerint ugyanis a korabeli német és itáliai, örökölhető grófságok gyakorlatától eltérően a magyar ispáni hivatal nem volt örökletes, sőt, az ispáni tisztség viselői viszonylag gyakran cserélődtek a vármegyék

élen. A 11. század első feléből származó írott források csekély száma miatt a történeti kutatás számára nem világos az a folyamat, melynek során a nyugatitól eltérő rendszer kialakult. Amennyiben bizonyítani tudjuk, hogy Visegrádon – egy dokumentáltan korai, de a 11. század végére már megszűnő ispánságban – kimutatható egy több nemzedéken át az ispáni központot birtokló, ott családi temetkezési helyet kialakító ispáni család léte, úgy jó okkal feltételezhetjük, hogy az államalapítás idején létrejövő ispánságok még a nyugati grófságokhoz hasonló, örökölhető tisztségek voltak, és a változás csak az I. Géza és I. László által a 11. század végén kialakított új hatalmi struktúrához köthető.

AJÁNLOTT IRODALOM

SZÖKE MÁTYÁS

Visegrád koraközépkori vára. In: *Európa közepe 1000 körül*, szerk. Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (a magyar változat szerkesztője: Marosi Ernő), 363–364. Stuttgart: Theiss – Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2000.

BUZÁS GERGELY

A Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád. Altum Castrum 5. Visegrád: A Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, 2005.

TOLNAI KATALIN

A Visegrád-Sibrik-dombon feltárt maradványok története. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2013. <http://archeologia.hu/content/archeologia/179/sibrik-tolnai.pdf>

SOPRONI SÁNDOR

A visegrádi római tábor és középkori vár. *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954), 49–54.

SOPRONI SÁNDOR – SZÖKE MÁTYÁS

Visegrád-Sibrik domb. *Archaeologiai Értesítő* 99 (1972), 259.

ZSOLDOS ATTILA

Szent István vármegyéi. In: *Szent István és az államalapítás*, szerk. Veszprémy László, 420–430. Budapest: Osiris, 2002.